

Nahçewan

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Nahçewan NAHÇIVAN

Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı olarak mevcudiyetini devam ettiren Nahçıvan Cumhuriyeti, kuzey ve doğuda (270 km.'lik bir sınırla) Ermenistan, güney ve batıda (160 km.'lik sınır ile) İran, kuzeybatıda (11.8 km.'lik sınır ile) Türkiye ile çevrilidir. Türkiye-Nahçıvan sınırını çizerek güneye inen Aras Nehri, Nahçıvan-İran sınırını da belirleyerek, Ordubad'ın 12 km doğusunda bulunan kilit hudut karakolunda ülkeyi terk eder. Ermenistan ile sınırın Aras Nehri'nden doğuya doğru 60 km.'lik bölümü düz, kalan kısmı ise dağlık araziye takip eder.

Toplam yüzölçümü 5500 km² olan Nahçıvan'da arazinin %70'i dağlar, %30'u ise ova ve nehirlerden oluşur. Arazi, ortalama yüksekliği 750 m. olan Aras Nehri'nden itibaren kuzeye ve doğuya doğru yükselir ve yer yer 3000 m.'ye ulaşır. En yüksek kesim Kapıcık Dağı olup, 3829 m.'dir. Aras Nehri dışındaki akarsular genelde kuzey-güney istikametinde akar. Dağlık kesimde derin vadiler oluşturmalarına rağmen, ovalık kısımda engel teşkil etmezler. Önemli akarsular arasında Arpaçay, Nahçıvan Çayı, Elince Çayı, Ordubad bölgesi çayları sayılabilir.

Bölgedeki en önemli karayolu Sederek-Nahçıvan-Ordubad yolu olup, buraya Sederek güneyinde Iğdır-Dilucu-Nahçıvan yolu, Nahçıvan'da, Batabad-Şahbuz yolu, Culfa'da İran-Nahçıvan yolu bağlanmaktadır. Ana yola paralel uzanan demiryolu, Sovyet yol standardına göre inşa edilmiştir ve halen ülke içinde işler durumdadır.

Merkezi Nahçıvan şehri olan bu Muhtar Cumhuriyet 6 idari bölge (rayon) Babek, Şerur, Ordubad, Culfa, Şahbuz ve Sederek'ten ibarettir. Buna bağlı olarak 4 şehir, 2 büyük kasaba ve 215 köy mevcuttur. Son istatistiki bilgelere göre; Nahçıvan şehri 60.000 nüfusa sahip olmakla birlikte, toplam mevcud 300.000'den fazladır.[1] Nüfusun tamamı Türktür. Başlıca

iktisadi faaliyet ziraat, pamuk, pirinç, üzüm, meyve, ipek böcekçiliği, hayvancılıktır.[2] Tabii servet bakımından ise bolca kaya tuzu yatakları mevcuttur.

Muhtar Cumhuriyet'in merkezi durumunda olan Nahçıvan şehri Kafkasya'nın en eski yerleşim bölgelerinden birisi olarak bilinmektedir. Son yıllarda Nahçıvan ve etrafında yapılan birçok arkeolojik kazılar neticesi ispat edilmiştir ki, bölgenin Ön Asya, Elam, Asur, Urartu ve Med medeniyetleri ile ilişkisi mevcuttur. Bu hususta Nahçıvan'ın 8 km. doğusunda, Nahçıvan çayının sol kıyısında yer alan Kültepe isimli eski bir medeniyet merkezinin varlığı ilgi çekicidir.[3]

Naşovaya (Nahçıvan) şehrinden ilk olarak bahseden coğrafyacı Batlamyos'tur. Ermeniler Nahçavan (Nahçuan) adını nah-i cevan Nuh'un ilk durağı gibi bir halk inancı ile açıklarlar. Halbuki bu ismin-avan "yer, mahal" eki ile meydana gelmiş olduğu aşikardır. Eski Arap kaynaklarında Naşava şeklinde ifade edilen Nahçıvan ismi, Selçuklu ve İlhanlı Devirlerinde ise, Nakcuvan olarak belirtilmekteydi.[4] Evliya Çelebi'ye göre de bu şehre "bazıları Nahcivan bazıları Nahşevan" demektedirler.[5]

M.S. III. yüzyılda Sasani hakimiyetinde varlığını sürdürmekte olan Nahçıvan, sık sık Sasani- Bizans mücadelelerine sahne olmakta el değiştirmektedir. Süreklilik arz eden bu mücadeleye İslam orduları son verdi. Nahçıvan Halife Hz. Osman zamanında Habib b. Maslama tarafından 654'te fethedildi. Halife Muaviye (661-680) devrinde Nahçıvan Aziz b. Hâtım tarafından yeniden inşa edildi. Arap valiler bu şehri başlıca askeri ve idari merkezlerden biri haline getirdiler. Şehrin etrafındaki yerleşim bölgelerine Arap kabileleri yerleştirildi. Bölge, Bizans'a karşı bir üs olarak kullanılıyordu.[6]

Müslüman şehri halini alan Nahçıvan, 900 yılına doğru Bagratunilerin hakimiyeti altına girmişti. Ancak Saciler şehri geri aldılar ve burası daha sonra onlara tâbi Ordubad emirinin mülkü oldu.[7] XI. yüzyılda bölge Selçuklular tarafından fethedildi ve Nahçıvan şehri Sultan Alparslan'ın önemli merkezlerinden biri haline geldi. Selçuklu hakimiyetinin zayıflamaya başlaması ile birlikte Nahçıvan'ın Selçuklu

İmparatorluğu'nun kollarından Azerbaycan, Eldenizli (İldenizli) Atabeylerinin hükümranlığı altında olduğu görülmektedir. İldeniz Atabeyleri Nahçıvan'a çok büyük önem vermişler ve bölgeyi başlıca yurtlarından biri haline getirmişlerdi. Nitekim bu dönemde iktisadi hayatta önemli bir gelişme olduğu gibi bölgede Türklüğün mihenk taşları olan ve günümüze kadar mevcudiyetlerini devam ettiren birçok mimari eser de vücuda getirilmiştir.

Sırasıyla Moğollar ve Timur Dönemlerinde birçok kez istila ve yıkımlara maruz kalan Nahçıvan, XVI. yüzyılda Safeviler Dönemi'nde huzura kavuştu. İktisadi hayat düzeldi. Sanatkârlık alanında önemli bir gelişme meydana geldi. Bakırcılık, kuyumculuk, dökümcülük, nakkaşlık, demircilik ve dabbağcılık önemli sanatlar arasındaydı. Nahçıvanlı ustalar etrafa nâm salmışlardı.[8]

Nahçıvan, 1554 yazında bizzat Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından idare edilen ve "Nahçuvan" seferi ismi verilen seferde Osmanlı kuvvetleri tarafından tahrip edilmiş ve III. Murad (1578-1590) devrinde Osmanlıların eline geçmişti. Fakat 1603'te Tebriz'in Safeviler tarafından geri alınması üzerine Revan Valisi tarafından tahliye edilmişti. Bölge IV. Murad (1623-1640) devrindeki Osmanlı-İran harpleri sırasında da zarar görmüş[9] ve Tabanı Yassı Mehmed Paşa tarafından fethedilerek tekrar Osmanlı idaresine alınmıştır. Osmanlı idaresi ile birlikte Nahçıvan'da iktisadi ve mimari kalkınma alanında büyük bir şenlenme vücuda geldi. Nitekim Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu şehirde; 10.200 toprak örtülü ev, 70 cami (Osmanlı Paşalarının yaptırmış olduğu Cenabı Ahmet Paşa, Ferhat Paşa, Güzel Ali Paşa Cağaloğlu, Hadım Cafer Paşa Camileri, isimleri zikredilen büyük ibadethanelerdir), 40 mescit, 20 mihmansaray, 7 hamam, 1000 kadar da dükkan mevcut olduğunu kaydetmektedir.[10]

İran'da Nadir Şah'ın iktidara gelmesi ile Güney Kafkasya'da dengeler değişmeye başladı. Safevilerin zaafı esnasında elden giden memleketler tekrar İran'ın eline geçti (1746 Antlaşması). Nadir Şah, hakimiyetini Derbend'in kuzeyindeki Kızılyar'a kadar genişletti. 1747'de Nadir Şah'ın katli

üzerine İran yeniden anarşiye tutuldu. Umumi kargaşalıktan faydalanan Azerbaycan Hanlıkları istiklâllerini ilan ettiler. Kaçar Sülalesi İran'da yeniden otoritesini tesis etmiş ise de, kendi hakimiyetini Azerbaycan'ın sadece Aras'tan aşağıdaki kısmına kadar uzatabilmişti. Kafkasya Azerbaycanı denilen Aras'tan yukarıdaki hanlıklar ise müstakil ve yarı müstakil durumlarını muhafaza etmişlerdi.[11]

Bağımsızlığını kazanan Nahçıvan Hanlığı; Nahçıvan, Şerur, Ordubad, Megri, Gafan ve Culfa bölgelerinde hakimiyet sürmekte idi. Diğer Azerbaycan hanlıkları gibi, Nahçıvan Hanlığı da Güney Kafkasya'ya inmek isteyen Ruslarla amansız mücadeleler yürüttü. Birinci Rus-İran Muharebesi (1805-1813) döneminde Nahçıvan Hanlığı, Rus kuvvetleri tarafından işgal edildi. Ancak Gülistan Antlaşması ile Ruslar bölgeyi boşalttılar.[12] 1826'da Rusların Erivan Hanlığı'na taarruzları üzerine İran ile Rusya arasında yeniden muharebe başladı. İran Prenslерinden Abbas Mirza ordusunun Aras'ı geçmesiyle Nahçıvan ve Erivan'da çok kanlı çarpışmalar oldu. Ruslara karşı kahramanca mücadele edildi. Ancak Rusya'dan gelip yetişen muhasara ve sahra toplarının yıkıcı tesiri karşısında başarısızlıklar başladı. 7 Haziran 1827'de Nahçıvan Ruslar tarafından işgal edildi.[13] Geri çekilmek zorunda kalan Abbas Mirza ordusunu takip eden Ruslar, Aras güneyindeki Makû, Hoy, Selmas ve Karabağ Hanlıklarını işgal ederek Tebriz'e girmişler ve nihayet 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Aras Nehri ve Talış dağları hudut tutularak Erivan ile Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya terk olunmuştu. Anlaşma ile İran'da ikamet eden bütün Ermenilere Rusya tarafından ilhak edilen topraklara taşınma hakkı da öngörüldüğünden, on binlerce Ermeni, Erivan, Karabağ ve Nahçıvan'a göç etti.[14]

Bu tarihten itibaren Aras'ın kuzeyinde bulunan Azerbaycan hanlıkları Rus hakimiyetine geçmişlerdi. Fakat bu, bütün hanlıkların idari olarak hemen Rus rejimine girdiğini ifade etmez. Gence ile Bakû'de 1804 ve 1808'de Rus askeri idaresi tesis edilmiş iken, bu rejim diğer hanlıklarda uzun zaman sonra tatbik edilmişti. Buralarda ya eski han nesilleri

iktidar mevkiinde tutulmuş, veyahut Ruslar tarafından yeni han tayin olunmuştu. Hanlıklarla, Kafkasya Askeri Kumandanlığı arasında Rusya İmparatoru namına imzalanmış antlaşmalar ile tabi (Vassal) hanların selâhiyetleriyle, imparatorluğa karşı taahhütleri tespit olunmuştu. Bu sistemle Nahçıvan Hanlığı'nda mevcudiyetini 1840 yılına kadar devam ettirmiştir.[15]

Rus işgalinden sonra hanlık (şehir ve 178 köy) dâhilinde 30.323 nüfus bulunuyordu. Bunun 11.341 Ordubad ile 52 köyüne aitti. 1896'da şehrin nüfusu 7.433 etraf bölgeler ise 121.365 olarak tespit edilmiş idi.[16]

1850'de Nahçıvan ve Erivan hanlıkları lağvedilerek, Nahçıvan, Gümrü, Yeni Beyazıt, Şerur- Dereleyez kazaları ve Ordubad nahiyesi dahil olmakla Erivan Gubernatorluğu (Valiliği) teşkil olundu.[17] Rus idaresindeki Nahçıvan'da bir takım gelişmeler olmakla birlikte, bütün Rusya'da geçerli olan aşırı vergi uygulaması ve toprak adaletsizliği gibi huzursuzluklar bu bölge içinde geçerli idi. İşte bu ortamda Japonya karşısında mağlubiyete uğrayan Çarlık Rusyası'nda 1905 İhtilali ortaya çıktı. Rusya'da geniş çaplı grevler iç savaş ve ayaklanmalar oldu. Düzenin bozulması Kafkasya'da da etkisini gösterdi. Bilhassa Türkler ve Ermeniler arasında kanlı olaylar yaşandı. Bakû'de meydana gelen hadiseler kısa zamanda tüm bölgeye yayıldı. Bir müddetten beri silahlanmaya başlamış olan Nahçıvan Ermenileri Türk ahaliye düşmanca bir tavır içerisine girmişlerdi. Nitekim onlar 5 Mayıs 1905'te Üç Cehrili'yi yaraladıkları gibi, 7 Mayıs'ta da Tumbul Köylü bir Türkü öldürdüler. Bunun üzerine Erivan Valisi Baranovski, Erivan Belediye Reisi Ağamalov ve Erivan'da bulunan Nahçıvan Belediye Reisi Cafergulu Han 8 Mayıs'ta Nahçıvan'a geldiler. Türk ahaliden Ermenilerin kendilerine takındıkları tutumu ve yaptıkları zulmü dinlediler. Ancak olayların önlenmesi yönünde bir netice elde edilemedi. 9 Mayıs'tan itibaren olaylar yeniden başladı. Ermeniler Nahçıvan'daki Müslüman mahallelerini ateş altına almıştı. Küçük çapta da olsa Türklerin de karşılık vermesi ile devam eden çarpışmalar, 27 Kasım'a kadar devam etti. Ara sıra taraflar barış yapıp, el sıkışıyorlarsa da bu durum uzun sürmüyor, olaylar yeniden

başlıyordu.

27 Kasım'da bölgedeki Kazaklar ile Ermenilerin işbirliği yapması ile birlikte, hadiselerin boyutu değişti. Bilhassa Rus Kazakları tarafından Türk ahali katledilmeye, evleri ve işyerleri yakılmaya başlandı. Nahçıvan şehrindeki Müslüman pazarı Kazaklar tarafından tamamen yakıldı. Türk ahalinin bunlara karşı koyacak gücü yoktu. Olaylar bir müddet böyle devam etti ve neticede merkezi hükümet tarafından 1906 yılında[18] kontrol altına alındı.[19]

1. Dünya Savaşı'na huzursuzluklar içerisinde giren Nahçıvan bölgesi, Çarlık Rusya Ordusu'nun Kafkasya'daki cephe gerisi ambarlarından birini teşkil etmekteydi. Bu yüzden bölgede Rus asker ve memurları kaynaşmakta, keyfi hareketleri halkı perişan etmekte idi.

Şubat 1917 İhtilâli, Çarlık zulmünden kurtulma, sosyal reformları başlatma, ulusal sorunu çözme, savaşın yol açtığı fakirlik ve zorluklara son verme açılarından Kafkasya halklarının bekledikleri bir sonla biteceğinden sevinçle karşılandı.[20] Kerenski geçici hükümeti tarafından Türk, Gürcü ve bir Ermeniden oluşan özel bir komite Kafkasya'ya gönderildi. Milli bağımsızlık çalışmaları ile kaynaşan Kafkasya'da bu özel komitenin ömrü uzun olmadı.[21] Ekim 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ortaya çıkardığı şartlar içerisinde 28 Kasım 1917'de Maverâ-yı Kafkas Komiserliği kuruldu.[22] Şubat ve bilhassa Ekim İhtilâli'nden sonra Nahçıvan'ın da Kafkasya'daki bu özel yönetimlere nispeten tâbi olduğu, hatta temsilcisinin dahi bulunduğu bilinmektedir.[23] Nahçıvan bölgesinde, Şahtahtı'nda olduğu gibi bir takım Bolşevik idareleri vücuda getirilmiş, lakin Rus askerleri bölgeyi tamamen tahliye edince bu yönetimlerde ortadan kalkmıştı.[24] Çarlık Rusya'nın yıkılması, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmesine vesile olduğu gibi, Kafkasya'da da birtakım askeri ve siyasi oluşumlara neden oldu. Bölgedeki çeşitli milletler, bağımsızlıklarını elde edebilmek hususunda harekete geçmişti. Ancak Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler bir taraftan siyasi bir oluşum etrafında birleşmeye çalışırken, diğer taraftan Güney

Kafkasya'daki mirası paylaşmak hususunda da birbirleri ile kanlı mücadeleye başlamışlardı. Sayıları bölgede az olmasına rağmen, Rusların desteğini alan ve toprak mirasından aslan payını koparmak isteyen Ermeniler, hiç kuşkusuz bu kanlı mücadelenin baş aktörleri idi. Doğu Anadolu'da olduğu gibi Sürmeli, Nahçıvan, Erivan, Zengezor ve Karabağ'da yaşayan Türk ahali de Ermeni çeteleri ile başbaşa kalmıştı. Bölgeden acı feryatlar yükseliyordu.

İşte bu anlarda (Şubat 1918) Türk ordusunun Kafkasya'ya doğru harekâtı başladı. Türk köy, kasaba ve şehirleri teker teker kurtarılarak 1828 sınır hattı aşıldı. 4 Haziran 1918'de imzalanan Batum Antlaşması ile Nahçıvan, Şerur, Sürmeli, Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.

Ancak Nahçıvan başta olma üzere bu bölgelerin bir kısmında henüz Türk idaresi tesis edilemediği gibi, Ermeni çeteleri, Türk insanını katletme yarışına girişmişti. Nahçıvan, Şerur ve Erivan Türkleri Osmanlı ordusuna imdat mesajları gönderiyordu. İşte bu ortamda Nahçıvan tarihinin önder isimlerinden olacak Binbaşı Halil Bey ve iki arkadaşı İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa tarafından bölgeye gönderildi. Böylece 20. yüzyılda Nahçıvan'daki Türk askeri varlığı da başlamış oldu. Türk subayları Nahçıvan'da askeri ve sivil teşkilatlanma çabasına girdi.[25] Çarlık döneminde sivil ve askeri teşkilattan uzak tutulan Nahçıvan Türklerine askerlik ve devlet yönetimi konusunda yardımcı olundu. Halil Bey'in otoriter ve başarılı kişiliği kısa sürede bölgede etkisini gösterdi. Asayiş düzeldi, askeri yapılanma hususunda önemli aşama kaydedildi. Ermeni çetelerinin ve bilhassa Antranik'in Türk insanına karşı işlediği cinayetlere set çekildi. İşte bu anlarda da Türk ordusunun topu Nahçıvan semalarında patladı. Nahçıvan'ı kuşatma altına alan Antranik, Zengezor'a kaçmak zorunda kaldı.[26]

Nahçıvan insanı Türk ordusunu büyük bir coşkuyla karşıladı. Yıllardır özlediği, kendisini esaretten, zulümden koruması için beklediği Türk askeri, kendi askeri, işte şimdi yanında idi. 1914-1917 yılları arası Azerbaycan Türkü'nün Anadolu'ya yaptığı "Kardeş Kömeği"ni şimdi Anadolu Türkü yapıyordu.

Nahçıvanlılar sevinçliydi. Ve dolayısıyla Türk bayrağını Nahçıvan semasına çekme yarışı büyük bir coşku ile yapıldı.[27] Ayrıca 7 Ağustos'ta Kâzım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a gelişi münasebetiyle Türk askeri anısına iki adet çeşme yapıldı.[28] Nahçıvan'da görevi sona eren Halil Bey ve arkadaşları da bu sıralarda Ermenilerle mücadele içerisinde olan Ordubadlılara yardım için oraya gittiler.[29]

Nahçıvan'da yeni bir idari ve askeri sistem oluşturulmuş, geçmişin kanlı izleri silinmeye çalışılıyordu. Yıllardan beri askerlikten soğumuş olan Nahçıvanlılara bu hasleti yeniden kazandırmak ve Türk askerinin yükünü hafifletmek için mevcutları 250-500 arası olan 20 adet milis taburu oluşturuldu.[30] Yöneticiler ve halk halinden memnundu. Türk birlikleri, Gümrü'den Nahçıvan'a oradan Tebriz'e doğru akmaya başlamıştı. O dönemi yaşamış bir yazarımızın ifadesi ile; "Kafkas'ın havası, suyu ve zaferin aşkı ile Türk askerinin her biri kükremiş bir aslana dönmüştü. 1918 güz aylarına tesadüf eden bu harekât zamanında bütün meyvalar yetişmişti. Yol üzerindeki köylüler, sepetlerle hazırladıkları üzüm, kavun vs. yemişleri geçen askerin vagonlarına sevgi ile dolduruyor ve onları selamettiyorlardı".[31]

Ancak savaştığı diğer cephelerde neticenin gittikçe aleyhine dönmesi nedeniyle, İtilaf Devletleri ile barış yapmak zorunluluğu hisseden Osmanlı hükümeti, Azerbaycan, Dağıstan, İran ve Batum Antlaşması ile elde edilen bölgeleri boşaltmaya karar verdi. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile bu işlem hızlandı.

Türk ordusunun çekileceği haberi Aras Vadisi ahalisi üzerinde büyük bir şok yarattı. Çünkü onlar bir taraftan Türk kuvvetlerinin ayrılışına üzülmürken, diğer taraftan nispeten devlet haline gelmiş olan ve bölge üzerinde emelleri bulunan Ermenilerle başbaşa kalacaklarını biliyorlardı. Ancak kısa sürede üzerlerindeki korku ve üzüntüyü atan Aras Vadisi Müslümanları, Türk askeri makamları önderliğinde askeri ve sivil teşkilatlanmaya başladı.

18 Kasım 1918'de ismi ve işlevi yönünden Türk tarihi içerisinde çok önemli konuma sahip olan Aras-Türk Hükümeti

kuruldu. Birliklerinden ayrılıp, Aras-Türk Hükümeti ile çalışmaya başlayan Türk subayları Osmanlı ordusunun dağıttığı silah ve cephane ile bölgede Ermenilere karşı ciddi bir askeri hazırlık yapmaya başladı. Ancak Türk ordusunun çekilmesinin ardından başlayan Ermeni hücumları neticesinde Aras Türk Hükümeti Kamerli, Uluhanlı ve Iğdır gibi bölgelerini kaybetti. Hükümet Nahçıvan'a çekildi. Dehne Boğazı ve Şerur'de Ermenilerle çok kanlı savaşlar yapıldı. Aras-Türk Hükümeti yıkıldı.[32]

1919 Ocak ayı içerisinde Ermeniler ile yapılan kanlı mücadeleler neticesinde, Büyük Vedi'ye kadar olan bölge yeniden Nahçıvan Türklerinin eline geçti. Bölgede toprak bütünlüğünün sağlanmasını müteakiben Nahçıvan'da İngiliz Valiliği kuruldu.[33] Başlangıçta ilişkiler çok iyi olmasına rağmen, Ermeni makamlarının "Nahçıvan ve Şerursuz" Ermenistan yaşayamaz yakarışı etkisinde kalan İngiliz Generali Thomson, ahalisi çoğunlukla Türk olan Nahçıvan'ı, Ermenistan'a hediye etti. Ahalinin ve Azerbaycan'ın protestoları bir fayda vermedi. İngiliz askerlerinin gözetiminde Nahçıvan'da Ermeni hakimiyeti kuruldu. Müteakiben de İngilizler bölgeyi terkettiler.

Nahçıvan'ın Ermenilere verilmesi ve bölgede Türk ahaliye yapılan zulüm kısa zamanda Türk ve Azerbaycan makamlarını harekete geçirdi. Nahçıvan'ın Türkiye ve Türk Dünyası açısından önemini çok iyi bilen Kâzım Karabekir Paşa, bölge insanının kurtuluş mücadelesine destek olmak için daha önce o mntıkada komutanlık yapmış Binbaşı Halil Bey'i küçük bir katile ile Şahtahtı'ya gönderdiği gibi, Azerbaycan'da kendi toprağı kabul ettiği Nahçıvan'a askerî ve maddî yardımda bulunuyordu.

Nahçıvan ahalisi, cüz'i de olsa aldığı destek ve istiklâl sevdasıyla kısa sürede Ermeni hakimiyetine son verdi. Büyük Vedi'den Ordubad'a kadar olan bölgede yeniden egemenlik tesis edildi. Halil Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın onayıyla Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlandığını ilân etti ve Samed Bey Cemilinski'yi Azerbaycan valisi olarak atadı. İşte bu dönemden sonra bilhassa Halil Bey'in kontrolünde olan bölgede idari ve

askeri teşkilât yapıldı. Bölge, Ermeni saldırganlığına karşı müdafaa edildi. Ermenistan Yüksek Komiseri Albay Haskell'in Nahçıvan'da tarafsız bölge ve Amerikan Valiliği oluşturma çabaları, daha önce İngilizlerin oyununa gelmiş olan bölge insanı ve bilhassa Halil Bey tarafından engellendi.[34] Halil Bey'in bağımsızlıktan ödün vermeyen tutumu, Müttefik Devletler temsilcilerini oldukça rahatsız ediyordu.

Halil Bey İtilaf Devletleri temsilcilerine karşı oldukça sertti. Nahçıvan'ın milli menfaatlerinden hiçbir taviz vermiyor ve bu uğurda Azerbaycan politikalarını da reddediyordu. Bundan dolayı da bu kahraman Türk subayı, Amerikan Generali Mosly tarafından "Kötü suratlı adam" diye anılmakta idi.[35] Çünkü o, Batılıların Ermeniler lehine olabilecek bütün isteklerine olumsuz cevap vermekteydi.

Nahçıvan Havalisi Umum Kumandanı olan Binbaşı Halil Bey bir taraftan İngiliz, Fransız, Amerikan ve Ermeni faaliyetlerine engel olurken diğer taraftan bu dönemde devlet olmaktan çok uzak bir görüntü çizen İran politikalarına da engel oluyordu. İran yöneticileri, Ermenilerle iyi ilişki kurma yolunda faaliyet gösterirken, Nahçıvan'ı kendi himayelerinde "hanlık" olarak idare etme amacını güdüyordu. Nahçıvanlı hanlar da kendi menfaatleri doğrultusunda bu uğurda mücadele etmekteydi.[36]

İşte Halil Bey bölge insanının menfaati ve özgürlüğü konusunda da ağırlığını koymakta, bu tür politikalara set çekmekteydi. Nahçıvan'da iyi bir idari, askeri ve mali sistem kurulmuştu. Halk zenginleşmeye başlamış, hazine dolmuştu. Halil Bey idaresindeki Nahçıvan Türk askeri, iyi teşkilatı neticesi Ermeni saldırılarına çok sert cevap veriyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, başlangıçta gizli bir şekilde Nahçıvan'a yardım ederken, İstanbul'un işgalini müteakip, Halil Bey, resmen 11. Tümenin emrine girdi. Daha önce Beyazıt ile yapılan ve gizlilik nedeniyle suretleri yakılan telgraflar ve mektuplar artık açıkça gidip gelmeye başlamıştı. Bu tarihten sonra Millî Mücadele liderleri bölgeyi Ermenistan'a karşı mücadelede ve Sovyetler ile ilişkilerde bir üs haline getirmek için harekete geçtiler. Nahçıvan'a bir müfreze gönderildi.

Azerbaycan'a gelmiş olan Kızılordu birlikleri Nahçıvan'a davet edildi ve burada iki taraf kuvvetleri "Kızıl Kuvvetler" olarak bir araya geldi. "Emperyalist güçlere" karşı ortak askerî operasyonlar düzenlendi. Bölgedeki Türk kuvvetleri görünürde de olsa Bolşevikler gibi hareket ediyordu. Türk makamları Nahçıvan'da kurulan ilişki ile, Bolşeviklerin gönlünü kazanmayı düşünüyordu.

Ancak bu iyi ilişkiler içerisinde bölgenin geleceğini tehlikeye atacak gelişmelere de meydan verilmiyordu. Nitekim Gümrü Antlaşması ile Nahçıvan'ı himayesine alan Türkiye, Sovyet Rusya'nın isteği ile Azerbaycan'ın Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmesine sert tepki göstermiş, bilhassa Nahçıvan'daki Türk Müfrezesi Kumandanı Binbaşı Veysel Bey'in aktif çalışması ile Sovyetlerin bu emeli engellenmişti. Türk makamları bu tarihten sonra da meselenin peşini bırakmadı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "Türk Kapısı" Kâzım Karabekir Paşa'ya göre "Şark Kapısı" olan Nahçıvan meselesi masa başında da ciddi bir şekilde ele alındı. Moskova görüşmelerinde Nahçıvan'ı kontrolüne alamayan Türkiye, bölgenin yine bir Türk Devleti olan Azerbaycan'ın himayesine girmesini sağladı. Ayrıca Azerbaycan'ın yine "komünist yoldaşlığı hatırına" Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmemesi için gerekli tedbirler alındı. Moskova ve Kars Antlaşmalarında Nahçıvan'ın toprak bütünlüğü ve statüsü belirlendi. Türkiye garantör ülke oldu.[37]

Nahçıvan'ın Azerbaycan himayesine bırakılmasının SSCB dönemi için pek ehemmiyeti olmadığını düşünenler var ise de, günümüz şartları düşünüldüğünde, Türk Milli Mücadele liderlerinin bu yöndeki gayretinin ne kadar büyük bir başarı olduğu göz önüne çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın himayesinde Sovyet yönetimine bırakılan Nahçıvan'ın Türkiye ile ilişkileri 1924 yılına kadar devam etti. Türk Askerî Ateşeliği, 1924 yılı Temmuz ayına kadar Nahçıvan'daki mevcudiyetini devam ettirmiş iken, Nahçıvanlı temsilci Balayev de Kars'ta bulunuyordu. İlişkilerin kesilmesinin ardından, Ermenilerin etkisi ile hareket eden Kafkasya Merkezî İcra Komitesi sınır düzenlemesi bahanesi ile

Nahçıvan'ın 9 köyünü Ermenistan'a devretti. Ancak Türkiye ile antlaşma nedeni ile daha fazla ileriye gidilemedi ve Nahçıvan, Muhtar Cumhuriyet olarak günümüze kadar varlığını devam ettirdi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmanın eşiğine geldiği günlerde, Azerbaycan'da bağımsızlık yönünde adımlar attı. İstiklâle giden yolda ilk olarak 23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Parlamento), kabul ettiği bir kanun ile Azerbaycan'ın egemenliğini ilan etti.[38] Müteakiben yapılan halk oylaması sonucu 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı kesinleşti.[39] Ermeniler ve dolayısıyla Ruslarla yürütülen mücadelelere rağmen, Azerbaycan günden güne 1918'lerde olduğu gibi bağımsız ve demokratik bir ülke olma yönünde ciddi adımlar attı.

Günümüzde Moskova ve Kars Antlaşmaları çerçevesinde çizilen hukuku ile varlığını devam ettiren Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nde 110 sandalyeli bir meclis bulunmaktadır. Beş milletvekili de Nahçıvan'ı temsilen Azerbaycan Milli Meclisi'nde yer almaktadır. Ali Meclis Başkanı'na bağlı bir Başbakan ile dokuz bakan Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin icra organını oluşturur. Halen Ali Meclis Başkanı Vasıf Talibov'dur. Dahiliye (İçişleri) ve Milli Tehlikesizlik Bakanları rütbe sahibidir ve Milli Tehlikesizlik Bakanlığı, Azerbaycan'ın aynı isimli bakanlığına karşı sorumludur. Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'ndeki altı rayonun başında İcra Hakimiyeti Reisi adı verilen kaymakamlar bulunmaktadır. Rayonlara, Kent adı verilen köyler bağlıdır.

1989'dan itibaren Azerbaycan Türklerine karşı, Rus ve Batı destekli olarak Ermenilerin başlattığı saldırıdan, Nahçıvanlılar da çok sıkıntılar ve acılar çekti. Sederek, Batabad ve Ordubad bölgelerinde Ermeni saldırıları sonucu Türk ahali perişan oldu. Nahçıvan, Ermenistan ve nispeten İran tarafından muhasaraya alındı. Azerbaycan'dan kopartıldı. Ermeniler ile yapılan savaşlarda yüzlerce Nahçıvanlı şehit oldu. Nahçıvan ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan büyük bir sıkıntı içerisine girdi. Ancak Dilucu sınır kapısının faaliyete geçmesi ile Nahçıvan Türkiye'ye açılma fırsatı

buldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı maddi ve manevi destek bölge insanı için mutlulukların en büyüğü idi. Geçmişte olduğu gibi yine Türkiye Türkleri bölgenin imdadına yetişmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Konsolosluğu'nun açılması iki taraf arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine neden oldu. "Mazot" ticareti başta olmak üzere, bilhassa Nahçıvanlıların ürünlerini Türkiye'ye satma fırsatı bulması bölge ekonomisine oldukça güç kattı. Her ne kadar eşit bir paylaşım söz konusu olmasa da, Nahçıvan 1990'lı yıllara göre büyük bir mesafe katetti. Bölgede Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin önderliğinde eğitim alanında ve Türkiye'nin de yardımıyla bilhassa tarımsal anlamda atılımlar yapılmaktadır. Yine Türk Genelkurmayın önderliğinde gerçekleştirilen askeri yapılanmada Nahçıvan'ın ve dolayısıyla Azerbaycan'ın geleceği açısından çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya döneminde askeri anlamda sistemli bir şekilde göz ardı edilen, dolayısıyla Ermeniler karşısında çok büyük sıkıntılar yaşayan, topraklarının üçte birini kaybeden Azerbaycan Türkleri, artık askerlik sanatını da öğrenmenin mutluluğunu yaşamaktadırlar.

Ermenistan engeli ve İran'ın bilinen politikaları nedeniyle Azerbaycan'dan tecrit edilmiş bir konumda olmasına rağmen, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti siyasi açıdan Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bunun en büyük nedeni de, bağımsızlık ilanından itibaren Azerbaycan'a Cumhurbaşkanlık yapan Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev'in Nahçıvanlı olmalarıdır.

Günümüzde, özerk yapısı ve Türkiye'ye sınır olması İran ve Ermenistan'a karşı olan stratejik üstünlüğü ile Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan gelecekte büyük bir önem arz edecektir. 1919 ve 20'li yıllardaki cazibesini tekrar yakalayacak, devletlerarası ilişkilerde bir üs haline getirilebilecektir. Bütün bunların olabilmesi için hiç kuşkusuz, Ermenistan engelinin ortadan kaldırılması, bölgede ekonomik ve siyasi açıdan hakça bölüşümün sağlanması gerekmektedir. Türkiye ve Azerbaycan

Cumhuriyetleri bu anlamda daha etkin çalışmalar yürütmelidir.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR,
Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 308-313

■ [b!0Dipnotlar:[/b]

- [1] Nahçıvan Yaşayır Döyüşür, Bakû, 1992, s. 2.
- [2] Sami Öngör, Coğrafya Sözlüğü, İstanbul, 1961, s. 604.
- [3] Ayrıntılı bilgi için bkz. Rauf Memmedov, Nahçıvan Şehrinin Tarihi Oçerki, Bakû, 1977, s. 14-15; Veli Bahşaliyev, Nahçıvan Arkeolojisi, İstanbul, 1997.
- [4] İslam Ansiklopedisi (İA), C. IX, s. 34.
- [5] Evliya Çelebi Mehmed Zıllı İbn-i Derviş, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. II, Dersaadet 1314, s. 236.
- [6] Memmedov, Nahçıvan Tarihi, s. 34-37.
- [7] İ. A., C. IX, s. 34.
- [8] Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Respublikası, Bakû, 1975, s. 7.
- [9] İ. A, C. IX, s. 34.
- [10] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 236-237.
- [11] İslam-Türk Ansiklopedisi, (İ. T. A.) s. 715.
- [12] Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Respublikası, s. 8.
- [13] John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil (Çev. Sedat Özden) İstanbul, s. 176.
- [14] Jean Pierre Alem, L'Armenie, Paris, 1962, s. 41.
- [15] İ. T. A., s. 719.
- [16] İ. A., C. IX s. 35.
- [17] Sonraki yıllarda Nahçıvan üzerindeki Ermeni iddialarında, bu valilik arazisi hep ön planda yer almıştır.
- [18] 1906 yılında Gümrü-Şahtahtı-Nahçıvan-Culfa'dan İran'a uzanan demiryolu inşa edildi (Sergei İnisimof, Kafkas Kılavuzu, İstanbul, 1926, s. 271-272).
- [19] Bu dönemde Kafkasya ve Nahçıvan'daki hadiseler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Memmed Said Ordubadi, Kanlı İller 1905-1960 cı İllerde Kafkasta Baş Veren Ermeni-Müselman

Davasının Tarihi, Bakû, 1991.

[20] Sergei Afanasyan, L'Arménie L'Azerbaïdjan Et La Georgie de l'Indépendance à l'instauration du Pouvoir Soviétique (1907-1923), Paris, 1981, s. 25.

[21] Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s. 639.

[22] Dokumentı i Materyalı po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, Belge No: 6, s. 7-8.

[23] Garaş Medetov, Nahçıvan'da Sovyet Hakimiyetinin Galebesi ve Nahçıvan MSSR'nin Teşkili, Bakû, 1958, s. 14-33.

[24] Nahçıvan Muhtar Respublikası, s. 10-13.

[25] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Tasnifi (HR. HMŞ. İŞD), 106/8; 107/7, 107/11; Askeri Tarih ve Startejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), A. 4/6520, Kls. 3190, D. 62, F. 1, 1-2, 1-3, 1-4, 5-1, 5-2, 5-3, 6-1, 6-2, 6-3, 6-4; Dokumentı i Materyalı No. 172, s. 343-349.

[26] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ethem Atnur, Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921), Ankara, 2001, s. 20-53.

[27] Mirza Bağır Aliyev, Kanlı Günlerimiz (1918-1920 Nahçıvan) (Haz. Tarlan Guliyev), Bakü, 1993, s. 70-73.

[28] Latif Hüseyinzade, "Tarih Numune ve İbret Dersleri", Şark Kapısı, 31 Mart 1993.

[29] ATASE, A/5649, Kls. 3941, D. 159, F. 34-2.

[30] Cihangiroğlu İbrahim Bey, Hatıralar, s. 9-10.

[31] Fahrettin Erdoğan, Türk Elllerinde Hatıralarım, Ankara, 1954, s. 163.

[32] İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Birliklerinin Aras Vadisinden Çekilmesi ve Aras-Türk Hükümeti'nin Oluşumu (Ekim-Aralık 1918) ", Yeni Türkiye, Osmanlı 2. Siyaset, s. 651-659.

[33] Richard G. Hovannisian, The Republic of Armenia, C., I, The First Year, 1918-1919, Los Angeles, 1971, s. 231.

[34] Atnur, Nahçıvan, s. 160-236.

[35] USA NA (National Archives), Paris Peace Conferance, 184. 02102/15; General Van Horn Mosely, Madatory Overy Armenia Report, Washington, 1920, s. 13-14.

[36] ATASE, A. 5/2793, Kls. 814, D. 5-9, F. 128-4; Mirza Bala, "Nahçıvan Şerur Meselesi II", Azərbaycan, 20 Temmuz 1919, No. 229.

[37] Ayrıntılı bilgi için bkz. Atnur, Nahçıvan, s. 291-446

[38] Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990 (C. II 1980-1990), Ankara, 1991, s. 209.

[39] Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara, 1999, s. 65. Taryhy makalalar